

Elżbieta Walerich
Uniwersytet Wrocławski

Natura idei na podstawie utworu *O Prawdziwych i fałszywych ideach* Antoine’a Arnaulda

Wprowadzenie

W latach 1674–1675 Nicolas Malebranche publikuje kolejno dwa tomy dzieła *Poszukiwanie prawdy*¹, które uzupełnione zostaje *Wyjaśnieniami* w 1678 r., w utworach tych wykłada on swoją teorię poznania. W 1683 r. w polemicznym tekście *O prawdziwych i fałszywych ideach*² Antoine Arnauld (1612–1694) – teolog i filozof związany ze środowiskiem Port-Royal, obrońca jansenizmu – atakuje koncepcję poznania wyłożoną w *Poszukiwaniu prawdy*, zgodnie z którą postrzegamy rzeczy materialne tylko za pośrednictwem idei znajdujących się w Bogu. Poglądy na temat teorii idei przedstawione w tych pracach stanowią ważne ogniwo w nowożytnej polemice na temat charakteru ludzkiego poznania³. Jednak twórczość filozoficzna Arnaulda jest wciąż mało znana w Polsce.

Żeby zrozumieć w pełni tekst *O prawdziwych i fałszywych ideach* i argumenty w nim przedstawione, powinniśmy znać choćby ogólnie przedmiot krytycznej analizy filozofa, to znaczy wykładnię idei Malebranche’a. Obydwaj myśliciele posiadali wiele podobieństw, byli oni księżmi katolickimi, którzy w swoich koncepcjach filozoficznych i teologicznych inspirowali się nauką św. Augustyna i Kartezjusza.

¹ Zob. N. Malebranche, *Poszukiwanie Prawdy*, t. 1-2, przeł. M. Frankiewicz, IFiS PAN, Warszawa 2011. Por. N. Malebranche, *Recherche de la Vérité*, Charpentier, Paris 1842. Do każdego przypisu odnoszącego się do *Poszukiwania Prawdy* dołączam przypis do oryginału *Recherche de la Vérité*.

² W niniejszym artykule korzystam z najnowszej edycji krytycznej dzieła *O prawdziwych i fałszywych ideach*, zob. A. Arnauld, *Des vraies et des fausses idées*, éd. D. Moreau, Paris 2011 (cyt. jako: VFI). Książka ta nie została przetłumaczona na język polski, dlatego wszystkie pochodzące z niej cytaty przetłumaczyłam sama, umieszczając w przypisach tekst w języku francuskim.

³ Por. D. Moreau, *Introduction*, [w:] VFI, s. 30-36. Por.: S. Nadler, *Arnauld and the Cartesian philosophy of ideas*, Manchester University Press, Manchester 1989, s. 9-10.

Ich rozważania charakteryzuje kartezjański sposób myślenia, używają oni również kartezjańskiej terminologii. Jaki był więc powód tego, że francuski jansenista obiera za cel swojej krytyki *Poszukiwanie prawdy*? Celem artykułu jest ogólny zarys teorii idei Arnaulda wyłożonej w *VFI*, nie jest zaś celem szczegółowe przedstawienie jego argumentów przeciw systemowi filozoficznemu Malebranche'a.

W pierwszej części niniejszej pracy wyjaśnione zostaje pojęcie idei w koncepcjach filozoficznych obu filozofów, jak również jej status ontologiczny. Francuski jansenista tworzył bowiem swoją teorię nawiązując bezustannie w sposób krytyczny do poglądów Malebranche'a. Następnie próbuję ustalić, jakie stanowisko filozoficzne przyjął Arnauld jeśli chodzi o charakter naszego poznania. Od czasu powstania jego książki toczy się bowiem spór, przede wszystkim w kręgu naukowców anglosaskich, czy był on realistą, czy może przyjął stanowisko reprezentacjonistyczne. W trzeciej części opisuję, jak według filozofa idee przedstawiają przedmioty, posługując się przy tym kategorią reprezentacji oraz kategorią istnienia na sposób formalny i obiektywny. Na koniec natomiast dokonuję rozróżnienia na ideę i postrzeżenie w obrębie jednej modalności, gdyż według francuskiego filozofa idee stanowią z jednej strony modyfikacje umysłu, z drugiej jednak strony przedstawiają one umysłowi zarówno przedmioty mentalne, jak i przedmioty w stosunku do niego transcendentne.

I. Malebranche *versus* Arnauld – istota sporu o ontologiczny status idei

I. 1. Stanowisko Malebranche'a

Postrzeganie świata materialnego przez niematerialny umysł nie może odbywać się bezpośrednio, dlatego pierwszym przedmiotem naszego poznania są idee. W trzecim rozdziale *Poszukiwania prawdy* Malebranche podaje definicję archetypu, to: „bezpośredni przedmiot dla naszego umysłu”⁴. Zgodnie z platońską wykładnią idei twierdzi on, że wzorce nie mogą być niczym, posiadają one ogromną liczbę własności, idea kwadratu na przykład różni się od idei liczby i przedstawia rzeczy zupełnie inne:

[...] jak gdyby idee nie miały bardzo wielu właściwości, jak gdyby idea kwadratu na przykład nie była bardzo odmienna od idei koła lub jakiejś liczby i nie przedstawiała całkowicie odmiennych rzeczy [...].⁵

⁴ N. Malebranche, *Poszukiwanie Prawdy*, III (cz. druga) 1, s. 390; por. *idem*, *Recherche de la Vérité*, t. 1, III (deuxième partie) 1, s. 238.

⁵ N. Malebranche, *Poszukiwanie Prawdy*, t. 1, III (cz. druga) 1, s. 391; por. *idem*, *Recherche de la Vérité*, III (deuxième partie) 1, s. 239.

Mamy do czynienia w tej koncepcji z ideami reprezentującymi⁶ prawa matematyczne oraz reguły moralności, jak u Augustyna, ale oryginalność teorii Malebranche'a polega na tym, że stworzył on pojęcie rozciągłości inteligibilnej⁷, która przedstawia wzorce ciał. Analizując zawartość archetypów filozof zauważa, że nie można sprowadzić ich ontologicznego statusu do postrzeżenia czy do psychologicznych struktur umysłowych. Intelkt nie jest więc zdolny tworzyć idei ani odnajdywać ich w sobie. Idee nie są więc tożsame z postrzeżeniami ani z reprezentowanymi przedmiotami. Posiadają one znaczenie platońskie tego, co r z e c z y w i ś c i e r z e c z y w i ś t e i samoistne, są to byty realne, a nie jedynie modyfikacje umysłu. Myśliciel umieszcza je w Boskim rozumie i stwierdza, że wszystkie idee, a więc też wzorce reprezentujące przedmioty materialne, otrzymujemy od Boga.

Czym jest więc postrzeganie według Malebranche'a? W rozdziale „O zmysłach” w *Poszukiwaniu Prawdy* francuski zakonnik stwierdza:

Stąd należy wyciągnąć wniosek, że to rozum spostrzega albo poznaje, ponieważ tylko on przyjmuje idee przedmiotów. Dla duszy tym samym jest spostrzeżenie przedmiotu i przyjęcie idei, która go przedstawia [...].⁸

Dusza postrzega więc przedmiot w taki sposób, że otrzymuje przedstawienie jego idei.

Malebranche uważa zgodnie z wykładnią kartezjańską⁹, że jakości zmysłowe, takie jak smak czy kolory, nie mogą należeć do ciała, lecz że są to subiektywne stany duszy¹⁰. Bóg dołącza do idei wrażenie zmysłowe, żebyśmy przekonali się, że poznawany przez nas przedmiot jest naprawdę obecny. Jednak mimo, że owe rodzaje postrzeżeń są zazwyczaj powodowane przez rzeczywiste materialne przedmioty i dzięki nim percypujemy zmysłowo rzeczy materialne, francuski myśliciel odrzuca możliwość, jakoby mogły one reprezentować świat cielesny albo cokolwiek, co znajduje się poza intelektem.

Lecz jak to się dzieje, że jesteśmy zdolni widzieć archetyp, który sam w sobie jest niewidzialny? Otóż „rozciągłość umysłowa [inteligibilna – popr. E.W.] staje się dla nas widzialna, kiedy wywołuje w nas spostrzeżenie koloru”¹¹.¹² Postrzegamy

⁶ Celowo używam zamiennie dwóch terminów ‘przedstawić’ i ‘reprezentować’ na określenie tego samego zjawiska dotyczącego funkcji idei w akcie poznania. Szerzej na ten temat w przygotowywanym przeze mnie tłumaczeniu rozdz. piątego książki A. Arnaulda *O prawdziwych i fałszywych ideach*.

⁷ Słowo ‘umysłowy’ sugeruje, że rozciągłość znajduje się w naszym umyśle lub że jest pochodną naszego umysłu, tymczasem Malebranche wyraźnie zaznacza, że znajduje się ona w Bogu i jest pochodną jego inteligibilności. Zob. też mój artykuł pt. *Ogólna charakterystyka idei w wykładni Malebranche'a*.

⁸ N. Malebranche, *Poszukiwanie Prawdy*, I 1, s. 39; por. *idem*, *Recherche de la Vérité*, I 1, s. 4.

⁹ Zob. Kartezjusz, *Medytacje o pierwszej filozofii*, przeł. K. i M. Ajdukiewiczowie, Antyk, Kęty 2001, s. 95-96 (VI 81). Zob. również Kartezjusz, *Zasady filozofii*, przeł. I. Dąmbska, Antyk, Kęty 2001, s. 227 (IV 198).

¹⁰ Zob. N. Malebranche, *Poszukiwanie Prawdy*, t. 1, III (cz. druga) 1, s. 391-392; por. *idem*, *Recherche de la Vérité*, III (deuxième partie) 1, s. 239-240.

¹¹ P. Rak, *Wstęp*, [w:] N. Malebranche, *Dialogi o metafizyce i religii*, przeł. P. Rak, Kęty, Antyk 2003, s. 22.

¹² Malebranche przyznaje, że koncepcję głoszącą, że jakości zmysłowe znajdują się jedynie w duszy zapożyczył od Kartezjusza (por. *ibidem*, s. 23).

zatem zmysłowo jakieś ciało, gdy jego idea, to znaczy ogólna figura przestrzeni inteligibilnej, staje się postrzegalna zmysłowo i jednostkowo. Jest to możliwe dzięki kolorowi lub innym doznaniom zmysłowym, które powstają w duszy przy okazji oddziaływania na nią konkretnej idei. Owe zmysłowe postrzeżenia dołączone do idei rozciągłości odnoszą się natomiast jedynie pośrednio do przedmiotów, mimo że stanowią one zazwyczaj okazję do widzenia wzorców. Należy więc koniecznie rozróżnić idee, które istnieją poza umysłem, od percepcji, które są jego modyfikacjami. W akcie poznania występują cztery elementy:

- poznawany przedmiot;
- postrzeżenie naszego umysłu;
- przedstawiająca idea;
- umysł.

Malebranche dokonuje więc rozróżnienia na dwie odrębne jednostki w obrębie aktu percepcji, a mianowicie na postrzeżenie i przedstawiającą ideę.

I. 2. Stanowisko Arnaulda

Arnauld dokonuje krytycznej analizy koncepcji idei Malebranche'a, który nadaje ideom rangę przedmiotów. Tematem sporu pomiędzy dwoma filozofami jest następująca kwestia: czy idee stanowią efekt aktywności duszy zgodnie z koncepcją Arnaulda, czy może znajdują się one w Bogu, jak twierdzi Malebranche? A co za tym idzie, czy przedstawiające wzorce stanowią modyfikacje poznającego umysłu, czy odrębne przedmioty?

Jakie więc stanowisko dotyczące statusu ontycznego idei zajmuje Arnauld w *Prawdziwych i fałszywych ideach*? W piątym rozdziale swojego dzieła podaje on definicję idei:

Kiedy mówię, że i d e a jest tym samym, co p o s t r z e ż e n i e, rozumiem przez postrzeżenie wszystko, co pojmuje mój umysł, bądź poprzez pierwsze ujęcie rzeczy bądź poprzez sądy, które o niej czyni, bądź poprzez to, czego się o niej dowiaduje poprzez rozumowanie.¹³

Myśliciel opiera się bez wątpienia na koncepcji kartezyjskiej, zgodnie z którą zarówno jasne i wyraźne idee kształtu czy rozmiaru, jak i niewyraźne idee kolorów czy dźwięków, są reprezentacjami, które różnią się między sobą stopniem jasności i wyraźności. Kartezjusz stwierdza bowiem w *VI Medytacji*:

Na zewnątrz zaś uświadamiałem sobie oprócz rozciągłości ciał, ich kształtów i ruchów, także ich twardość, ciepło [...] barwy, zapachy, smaki [...]. I rzeczywiście nie bez racji sądziłem na podstawie idei wszystkich tych właściwości [...], że odczuwam pewne rzeczy zupełnie różne od mojej myśli, a mianowicie ciała, od których owe idee pochodzą [...].¹⁴

¹³ VFI, V, s. 68-69: „Quand je dis que l'idée est la même chose que la perception, j'entends par la perception tout ce que mon esprit conçoit, soit par la première appréhension qu'il a des choses, soit par des jugements qu'il en fait, soit par ce qu'il en découvre en raisonnant.”

¹⁴ Kartezjusz, *Medytacje o pierwszej filozofii*, s. 91 (VI 74-75).

Według Kartezjusza posiadamy zarówno ideę Boga¹⁵, jak i ideę duszy, która jest znacznie bardziej wyraźna niż nasze idee przedmiotów materialnych¹⁶. Według Arnaulda również posiadamy ideę duszy: „Brak jasności idei naszej duszy nie daje nam prawa, żeby mówić, że nie posiadamy jej idei [...]”¹⁷. Co więcej, poświęca on kilka rozdziałów swojego utworu, żeby udowodnić, że jest ona jaśniejsza niż idee rozciągłości¹⁸. Nasz umysł posiada również ideę Boga:

Gdyż od początku książki *Poszukiwanie Prawdy*, używa on [Malebranche – przyp. E.W] słowa i d e a w jego prawdziwym sensie, w znaczeniu postrzeżenia przedmiotu. I przyznaje tam, że postrzeżenie przedmiotu jest modyfikacją naszego umysłu. Otóż jasne jest, że nie można rozumnie zaprzeczyć, używając słowa i d e a w tym znaczeniu, że posiadamy ideę Boga [...].¹⁹

Arnauld twierdzi, że wszystkie nasze postrzeżenia stanowią modyfikacje duszy i występują w funkcji przedstawień przedmiotów²⁰, także takich, które posiadają charakter inny niż mentalny. Wzorce według niego nie są więc samodzielnie istniejącymi reprezentacjami przedmiotów materialnych. Otóż idee naszego umysłu mają ten sam status ontologiczny i epistemologiczny, co wrażenia zmysłowe, oba rodzaje postrzeżeń przedstawiają rzeczywiście istniejące rzeczy.

Istotną rolą dzieła *O prawdziwych i fałszywych ideach* jest wytłumaczenie, czym jest idea i wykazanie, że idee pojmowane jako byty przedstawiające różne od postrzeżeń, nie istnieją. Według Arnaulda byty te zostały niepotrzebnie umieszczone pomiędzy poznawanym przedmiotem i poznającym umysłem. Nie chodzi więc o fałszywość idei w znaczeniu ich nieadekwatności, lecz o chimery, które realnie nie istnieją, to znaczy nie mają swojego ontologicznego korelatu (*ideatum*). Filozof krytykuje również teologizującą koncepcję widzenia wzorców – przedmiotów w Bogu. Pomniejsza on więc status ontologiczny idei, nie traktując ich jako przedmiotów znajdujących się w Boskim rozumie, lecz sprowadza je do samej tylko modyfikacji ludzkiego umysłu.

II. Realizm czy reprezentacjonizm

Arnauld sprzeciwia się więc pogładowi, że nasz umysł postrzega byty przedstawiające, które nie są modyfikacjami umysłu. Według niego subiektywne stany duszy

¹⁵ *Ibidem*, s. 66-68 (III 45-48).

¹⁶ *Ibidem*, s. 73 (IV 53).

¹⁷ VFI, XXIII, s. 176: „Le défaut de clarté, dans l'idée que nous avons de notre âme, ne peut pas donner droit de dire que nous n'en avons pas d'idée [...]”.

¹⁸ Zob. *ibidem*, XXI-XXIV, s. 165-204.

¹⁹ *Ibidem*, XXVI, s. 209: „Car, dès l'entrée du livre de la *Recherche de la Verité*, il prend le mot d'*idée* dans son vrai sens, pour la perception d'un objet; et il y reconnaît que cette perception d'un objet est une modification de notre esprit. Or il est clair qu'on ne peut nier raisonnablement, en prenant le mot d'*idée* dans cette signification, que nous n'ayons une idée de Dieu.”

²⁰ Por. D. Moreau, *Introduction*, [w:] VFI, s. 18.

mogą przedstawiać przedmioty świata zewnętrznego. Czy głosi on jednak realizm poznawczy czy odmianę idealizmu zwaną reprezentacjonizmem?²¹ Realizm to stanowisko, zgodnie z którym „W poznaniu spontanicznym przedmiotem poznania są realnie istniejące byty, a nie nasze pojęcia [...]”²². Umysł znajduje się więc w bezpośrednim kontakcie postrzeżeniowym z przedmiotami świata fizycznego. Jednak czy takie bezpośrednie poznanie świata zewnętrznego, bez pośrednictwa idei, mieściło się w horyzoncie intelektualnym Arnaulda?

Otóż według francuskiego jansenisty teoria idei Malebranche’a sprawia, że umysł otoczony zostaje samymi ideami, które odcinają go od świata zewnętrznego, gdyż widzimy jedynie inteligibilne słońce czy inteligibilne gwiazdy:

Tymczasem w *Wyjaśnieniach* [...] przenosi nas on [Malebranche – E.W.] nagle w nieznane krainy [...], gdzie widzimy zamiast ludzi, ku którym zwracamy oczy, jedynie ludzi inteligibilnych [...], zamiast słońca i innych gwiazd stworzonych przez Boga, jedynie słońce i gwiazdy inteligibilne i zamiast przestrzeni materialnych, które znajdują się między nami i słońcem, jedynie przestrzenie inteligibilne [...].²³

Zaznaczmy jednak, że nawet jeśli Malebranche uważa, że idee stanowią bezpośredni i pierwszy przedmiot poznania, nie twierdzi on, że umysł widzi same wzorce, za ich pośrednictwem zdolny jest on poznawać również przedmioty materialne. Z drugiej jednak strony trzeba przyznać, że wyciąga on kontrowersyjny wniosek na podstawie swoich rozważań dotyczących natury idei. Francuski oratorianin stwierdza mianowicie, że ciała nie musiałyby istnieć, żebyśmy mogli postrzegać świat cielesny, wystarczy, że otrzymamy od Boga ich idee²⁴. Arnauld uważa, że jest to sprzeczne z Bożą wolą. Dlaczego Bóg miałby dołączać do duszy ciało i otaczać je innymi ciałami, z których niektóre są potrzebne człowiekowi do zachowania życia, skoro nie pozwoliłby na ich postrzeganie? Dlaczego umysł miałby postrzegać jedynie idee zamiast widzieć stworzone przez Boga ciała? Stwierdza on:

Moja dusza jest zdolna widzieć, i rzeczywiście widzi, to co Bóg chciał, żeby widziała. Otóż Bóg, łącząc ją z ciałem, chciał, żeby widziała nie ciało i n t e l i g i b i l n e, lecz to, którym porusza, nie inne ciała i n t e l i g i b i l n e, lecz ciała mate-

²¹ Spór o naturę poznania w koncepcji Arnaulda prowadzą naukowcy anglosascy od czasu powstania jego utworu, do ich najbardziej znanych przedstawicieli należą J. Locke i Th. Reid, jak też i badacze współcześni jak S. Nadler i E.J. Kremer. Na temat realizmu i reprezentacjonizmu por.: S. Nadler, *Introduction*, [w:] *idem*, *Arnauld and the Cartesian philosophy of ideas*, s. 12.

²² Zob. M.A. Krąpiec, *Realizm*, [w:] *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 8, red. A. Maryniarczyk, Lublin 2007 (cyt. jako: PEF), s. 666-669.

²³ Zob. VFI, XI, s. 96. „Cependant dans les *Eclaircissements* [...] il nous transporte tout d’un coup en des pays inconnus [...] où chacun ne voit, au lieu des hommes vers lesquels il tourne les yeux, que les *hommes intelligibles*, au lieu du soleil et des astres que Dieu a créés, qu’un *soleil et des astres intelligibles*, et au lieu des espaces matériels, qui sont entre nous et le soleil, que des *espaces intelligibles*.” Por.: S. Nadler, *Arnauld and the Cartesian philosophy of ideas*, s. 89.

²⁴ N. Malebranche, *Dialogi o metafizyce i religii*, I, s. 36-39; por. *idem*, *Entretiens métaphysiques*, I, Charpentier, Paris 1842, s. 6-9.

rialne, które otaczają ciało połączone z moją duszą, nie słońce *intelligible*, lecz słońce materialne, które stworzył i umieścił na niebie [...].²⁵

Nie krytykuje on chyba jednak stanowiska reprezentacjonistycznego jako takiego. Zgodnie ze stanowiskiem reprezentacjonistycznym

[...] przedmiotem poznania nie są poszczególne jednostkowe rzeczy dane w ich bezpośredniości i obecności (*praesentia*), ale różnego rodzaju media: przedstawieniowe [...] pełniące funkcję reprezentacji tych rzeczy [...].²⁶

Francuski jansenista krytykuje jedynie teorię pośredniego poznania skonstruowaną przez Malebranche'a, to znaczy system, w którym oprócz umysłu, przedmiotu zewnętrznego oraz postrzeżenia istnieje jeszcze niematerialna, niemyślowa istota nie będąca modyfikacją umysłu, która jako jedyna pozwala nam na prawdziwe poznanie świata materialnego. Wydaje się więc, że myśliciel opowiada się za stanowiskiem reprezentacjonistycznym, lecz dokonuje krytyki czteroelementowego rozumienia aktu percepcji, owego podziału na postrzeżenia i byty pośredniczące różne od naszych postrzeżeń [*êtres représentatifs distingués de nos perceptions*]²⁷. W V rozdziale stwierdza on mianowicie, że:

Wspomniane przeze mnie byty przedstawiające, które zwalczam jako byty zbędne, są tym właśnie, co niektórzy wyobrażają sobie jako w sposób rzeczywisty różne od idei rozumianych jako postrzeżenia. Nie staram się zwalczyć wszystkich rodzajów bytów czy też modalności przedstawiających, gdyż utrzymuję za jasne dla kogokolwiek, kto zwraca uwagę na to, co dzieje się w jego umyśle, że wszystkie nasze postrzeżenia są modalnościami istotowo przedstawiającymi [...].²⁸

Arnauld uważa więc, że za pomocą idei poznajemy wszystkie rodzaje bytów, włączając w to przedmioty świata zewnętrznego.

Ponadto filozof stwierdza wyraźnie, potwierdzając tym samym swoją reprezentacjonistyczną interpretację aktu poznania, że: „nasze idee i postrzeżenia [...] przedstawiają nam rzeczy, które pojmujemy [...]”²⁹. Dodaje on również, że „nie wolno mylić idei przedmiotu z pojmovanym przedmiotem [...]”³⁰. Otóż przedmiot pojmovany, czyli realna rzecz, znajduje

²⁵ VFI, XI, s. 100: „Mon âme est capable de voir, et voit en effet ce que Dieu a voulu qu'elle vît. Or Dieu, l'ayant jointe à un corps, a voulu qu'elle vît non un corps *intelligible*, mais celui qu'elle anime, non d'autres corps *intelligibles*, mais les corps matériels, qui sont autour de celui qui lui est joint, non un soleil *intelligible*, mais le soleil matériel qu'il a créés, et qu'il a mis dans le ciel.”

²⁶ Zob. B. Paź, *Epistemologiczne założenia ontologii Christiana Wolffa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 94.

²⁷ Por. D. Moreau, *Introduction*, [w:] VFI, s. 18.

²⁸ VFI, V, s. 68: „Ce que j'entends par les êtres *représentatifs* en tant que je les combats comme des entités superflues, ne sont que ceux que l'on s' imagine être réellement distingués des idées prises pour des perceptions. Car je n'ai garde de combattre toutes sortes d'êtres ou de modalités *représentatives*; puisque je soutiens qu'il est clair, à quiconque fait réflexion sur ce qui se passe dans son esprit, que toutes nos perceptions sont des modalités essentiellement *représentatives*.”

²⁹ *Ibidem*, V, s. 68: „[...] nos idées et nos perceptions [...] nous représentent les choses que nous concevons [...]”.

³⁰ *Ibidem*, V, s. 69: „[...] il ne faut pas confondre l'idée d'un objet, avec cet objet conçu [...]”⁹. W dziesiątej definicji Arnauld nawiązuje do *Pierwszych Odpowiedzi do Medytacji Kartezjusza*. Por. Kartezjusz, *Odpowiedź autora na zarzuty pierwsze* 101-104, [w:] *idem*, *Medytacje o pierwszej filozofii*, s. 112-113.

się na zewnątrz nas, tymczasem w naszym umyśle istnieje on jedynie na sposób obiektywny. Umysł poznaje więc przedmioty nie bezpośrednio, lecz za pomocą jednostek pośredniczących, to znaczy idei.

III. Idea jako reprezentacja

Zaznaczmy, że zarówno idee Malebranche'a, jak i postrzeżenia Arnaulda pełnią funkcję reprezentacji. W ich filozofii mamy również do czynienia z pojęciem intencjonalności³¹, zgodnie z którym akty umysłowe, akty świadomości są zawsze ukierunkowane na jakąś rzecz. Każde postrzeżenie ma charakter intencjonalny, to znaczy, że jego istotą jest to, że posiada ono swój bezpośredni przedmiot, czyli ideę³². Uważają oni intencjonalność za istotową własność naszego myślenia i zakładają ją w swojej analizie aktu percepcji. Malebranche stwierdza w III rozdziale *Poszukiwania prawdy*, że nie można myśleć o niczym:

Natomiast idee, które muszą koniecznie istnieć i nie mogą być inne, niż je widzimy, według ich [...] sądu są niczym – jak gdyby idee nie miały bardzo wielu właściwości [...], a tak nie może się przecież nigdy zdarzyć w wypadku tego, co jest niczym, ponieważ to, co jest niczym, nie ma żadnej właściwości [...].³³

Arnauld również twierdzi, że każda myśl ma swój przedmiot: „do istoty każdego postrzeżenia należy przedstawianie czegoś”³⁴. Być przedmiotem aktu poznania oznacza dla nich być rzeczą przedstawianą (reprezentowaną) w tym akcie. Jednak nie zgadzają się oni co do charakteru tego zjawiska.

W jaki sposób idea reprezentuje przedmioty materialne? Żeby zrozumieć ich punkt widzenia, trzeba wyjaśnić, jak obydwaj filozofowie rozumieją termin ‘reprezentować’, który posiada różne momenty znaczeniowe³⁵. Pomoże nam to zrozumieć, na czym dokładnie polega reprezentowanie rzeczy za pomocą jednostek pośredniczących. Mimo że obaj myśliciele nadają różny status ontologiczny ideom, termin *représenter* wydaje się mieć u nich podobne znaczenie. Używają go

³¹ Por. S. Judycki, *Intencjonalność*, [w:] PEF, t. 4, Lublin 2003, s. 890-892. Por.: E. J. Kremer, *Arnauld's Philosophical Notion of an Idea*, [w:] *The Great Arnauld and some of his Philosophical Correspondents*, ed. E. Kremer, University of Toronto Press, Toronto 1994, s. 98. Por.: S. Nadler, *Arnauld and the Cartesian philosophy of ideas*, s. 82, 144. Por.: J. Wojtyśiak, *Intencja, Intencjonalny*, [w:] B. Stepień, *Wstęp do filozofii*, TN KUL, Lublin 2007, s. 360.

³² Por. A.O. Lovejoy, ‘Representative Ideas’ in *Malebranche and Arnauld*, “Mind. New Series,” Vol. 32, No. 128 (Oct. 1923), s. 454.

³³ N. Malebranche, *Poszukiwanie Prawdy*, t. 1, op. cit., s. 391. Por. N. Malebranche, *Recherche de la Vérité*, t.1, op.cit., III (deuxième partie) 1, s. 239. Por. R. Descartes, *Zasady filozofii*, I 11, s. 31.

³⁴ A. Arnauld, VFI, VI, s. 73: „[...] toute perception étant essentiellement représentative de quelque chose [...]”.

³⁵ W tym wypadku francuski czasownik *représenter* pojmuję w znaczeniu jego odpowiednika łacińskiego *repraesento*, w którym można wyodrębnić różne momenty znaczeniowe. Wśród nich znajdują się co najmniej dwa momenty, które występują w koncepcjach obu filozofów: 1. Sam „akt uobecniania czegoś (czynienie obecnym rzeczy dla kogoś): a) podczas obecności rzeczy, b) podczas nieobecności rzeczy. 2. „Moment aktywny oglądowego ujmowania czegoś za pośrednictwem obrazu (*imago*) albo formy (*species*)”. Zob. B. Paź, *op. cit.*, s. 94.

oni przede wszystkim w znaczeniu aktu uobecniania rzeczy w umyśle, zarówno podczas ich obecności, jak i nieobecności. Nie wolno jednak zapominać o różnicach. Według Malebranche'a czynimy rzecz obecną w naszym umyśle dzięki ideom znajdującym się w Absolucie, niezależnie, czy same przedmioty są obecne czy nie w świecie materialnym:

Nie ma koniecznego związku między obecnością idei w umyśle człowieka oraz istnieniem przedstawianej przez tę ideę rzeczy, a przypadki śniących lub szaleńców świadczą o tym wystarczająco [...].³⁶

Arnauld również uważa, że umysł postrzega przedmioty za pośrednictwem idei:

Mówię, że przedmiot jest obecny w naszym umyśle, gdy umysł nasz postrzega go lub poznaje [...] sposób, w jaki przedmiot jest obecny w naszym umyśle, gdy jest on przez umysł poznawany [...]. Każe on nam mówić, że osoba, którą kochamy jest często obecna w naszym umyśle, ponieważ często o niej myślimy [...].³⁷

Lecz mimo że idea jest kategorią jedynie umysłową, stanowi modyfikację umysłu, przedstawia nam ona stan rzeczywistości. Jeśli posiadamy ideę jakiejś rzeczy jako istniejącej aktualnie w świecie materialnym, to znaczy, że dana rzecz jest w nim rzeczywiście obecna.

Obydwaj myśliciele używają terminu reprezentować również w znaczeniu, zgodnie z którym umysł ujmuje rzeczywistość nie w sposób bezpośredni, lecz za pośrednictwem idei, które możemy potraktować jako pewną niepowtarzalną i właściwą jedynie intelektowi kategorię obrazu. Zaznaczmy, że idea – która ma istnienie rzeczywiste u Malebranche'a, a w koncepcji Arnaulda jedynie istnienie psychologiczne – nie może pozostawać w relacji podobieństwa do rzeczy materialnych, które przedstawia.

W trzeciej *Medytacji* Kartezjusz stwierdza, że ideę można rozumieć na dwa sposoby:

Lecz taka jest natura samej idei, iż sama z siebie żadnej innej rzeczywistości formalnej nie wymaga, jak tylko tej, którą czerpie z mojego myślenia będąc jego odmianą. To zaś, że owa idea zawiera tę lub tamtą rzeczywistość obiektywną raczej niż jakąś inną, to musi oczywiście pochodzić od jakiejś przyczyny, w której jest przynajmniej tyle rzeczywistości formalnej, ile ma owa idea rzeczywistości obiektywnej [...].³⁸

Podział ten stanowi punkt wyjścia dla teorii poznania zarówno w koncepcji filozoficznej Malebranche'a, jak i Arnaulda.

Arnauld próbuje wytłumaczyć, co to znaczy, że przedmiot znajduje się w naszym umyśle na sposób obiektywny:

³⁶ N. Malebranche, *Poszukiwanie Prawdy*, t. 1, I X, s. 116. Por.: *idem*, *Recherche de la Vérité*, I 10, s. 54.

³⁷ VFI, V, s. 67: „Je dis qu'un objet est présent à notre esprit, quand notre esprit l'aperçoit et le connaît [...] la manière dont je dis qu'un objet est présent à l'esprit, quand il en est connu [...] c'est ce qui fait dire qu'une personne que nous aimons nous est souvent présente à l'esprit, parce que nous y pensons souvent.”

³⁸ Kartezjusz, *Medytacje*, s. 62-63 (III 41). Zob. też: *idem*, *Przedmowa do czytelnika* 8, [w:] *ibidem*, s. 36.

To, co nazywamy byciem obiektywnie w umyśle, nie oznacza jedynie bycia nazwą utworzoną w moich myślach, lecz chodzi tu o bycie w umyśle na sposób inteligibilny, w sposób, w jaki przedmioty zawsze w nim były. Idea słońca jest słońcem w taki sposób, w jaki istnieje ono w moim umyśle, nie formalnie, jak istnieje ono na niebie, lecz obiektywnie, to znaczy na sposób, na jaki przedmioty znajdują się w naszych myślach. Jest to sposób bycia o wiele bardziej niedoskonały niż ten, w jaki słońce istnieje na sposób rzeczywisty, ale nie można powiedzieć, że jest on niczym i nie potrzebuje przyczyny [...].³⁹

Arnauld rozróżnia więc dwa rodzaje relacji w procesie poznania: relację do materialnego przedmiotu, na którym koncentruje się poznanie, oraz relację do przedmiotu, który istnieje obiektywnie w umyśle⁴⁰. Ta ostatnia relacja definiuje znaczenie idei. Filozof chce wytłumaczyć, w jaki sposób poznanie odbywa się całkowicie i jedynie w umyśle poznającego i podaje różne terminy na określenie tego samego aktu: „sposób bycia obiektywnie w umyśle jest właściwy właśnie umysłowi i myśli”⁴¹ i jest tym samym, co „sposób, w jaki przedmioty są reprezentowane przez nasze idee”⁴². Synonimem sformułowania „istnieje obiektywnie” (*est objectivement*) jest więc wyrażenie „jest reprezentowany” (*est représenté*). Określenie poznania jako aktu, w którym przedmioty istnieją na sposób obiektywny, ma więc wyjaśnić, w jaki sposób poznanie zawiera w sobie to, co reprezentuje. Według Arnaulda idee są reprezentacjami rzeczy, lecz jak już zostało wspomniane, nie przedstawiają one przedmiotów na sposób zwykłych obrazów lub słów. Oznacza to, że idee nie są replikami, fizycznymi obrazami przedmiotów materialnych, lecz istnieją one w umyśle na sposób obiektywny, to znaczy posiadają odniesienie do bytów różnych od nich samych, do bytów, których sposób istnienia różni się od ich istnienia zaledwie umysłowego. Te cechy różnią je od wszelkich rodzajów obrazów fizycznych.

Wydaje się, że francuski jansenista podziela arystotelesowską i scholastyczną teorię poznania, zgodnie z którą odbywa się ono całkowicie w podmiocie poznającym, a nie w rzeczy poznawanej. Gdyby sam przedmiot, to znaczy przedmiot w jego formalnym istnieniu, był uobecniany umysłowi, znaczyłoby

³⁹ VFI, V, s. 69. „Et ce qu'on appelle *être objectivement dans l'esprit* n'est pas seulement être l'objet, qui est le terme de ma pensée, mais c'est être dans mon esprit *intelligiblement*, comme les objets ont accoutumé d'y être: et l'idée du soleil *est le soleil, en tant qu'il est dans mon esprit*, non formellement comme il est dans le ciel, mais *objectivement*, c'est-à-dire en la manière que les objets sont dans notre pensée, ce qui est une manière d'être beaucoup plus imparfaite que n'est celle par laquelle le soleil est réellement existant, mais qu'on ne peut pas dire néanmoins n'être rien, et n'avoir pas besoin de cause.”

⁴⁰ Zob. przypis 38. W III *Medytacji* Kartezjusz dokonuje podziału na istnienie formalne i obiektywne. Obydwaj filozofowie przedstawiają zatem własną interpretację tekstu III *Medytacji*, pokazując w ten sposób, że Kartezjusz nie pozostawił po sobie definitywnych rozwiązań, lecz otworzył pole dla dalszych spekulacji filozoficznych. Jego następcy zajmowali bardziej radykalne stanowiska, próbowali oni doprecyzować niejasne aspekty filozofii swojego mistrza.

⁴¹ VFI, V, s. 68: „[...] cette manière d'être objectivement dans l'esprit est si particulière à l'esprit et à la pensée [...]”.

⁴² VFI, V, s. 68: „[...] la manière dont les objets sont représentés par nos idées [...]”.

to, że poznanie odbywa się nie tylko w umyśle, lecz również angażuje w sposób aktywny rzecz poznawaną. Lecz jeśli akt percepcji uobecnia rzeczy w umyśle na sposób jedynie obiektywny, implikacja ta zostaje pozbawiona podstaw⁴³.

W akcie percepcji należy więc rozróżnić:

- rzeczywistość obiektywną (*réalité objective*) rzeczy, która znajduje się w umyśle jako byt psychologiczny⁴⁴ i stanowi bezpośredni przedmiot postrzeżenia; należy podkreślić, że rzeczywistość obiektywna w terminologii kartezjańskiej oznacza wszystko, co jest aktualnie obecne w umyśle, co nie oznacza koniecznie, że to, co znajduje się w umyśle, musi również istnieć w świecie materialnym;
- rzeczywistość zewnętrzną, chodzi tu o przedmioty świata cielesnego, które umysł postrzega pośrednio za pomocą idei; rzeczy materialne posiadają w sposób formalny to, co idee posiadają jedynie obiektywnie; pomiędzy dwoma rodzajami rzeczywistości występuje więc zarówno dualizm epistemologiczny, jak i psychofizyczny.

IV. Idea i postrzeżenie

Rozumienie jest według Malebranche'a pasywne, otrzymuje ono idee od Boga, nie tworzy ich samo. Natomiast dla francuskiego jansenisty jest to aktywny proces umysłowy. Posiadanie idei znaczy zrozumienie jej, a do tego niezbędne jest aktywne działanie, które polega na analizie, syntezie i rozumowaniu⁴⁵. Gdy Arnauld określa ideę mianem postrzeżenia, słowo 'postrzeżenie' użyte jest więc w szerokim sensie, oznacza ono tak, jak dla Kartezjusza każdą operację rozumienia, np. myślenie czy poznanie⁴⁶. Arnauld stwierdza: „Myślenie, poznawanie, postrzeganie są tą samą rzeczą”⁴⁷. Uważa on, że postrzeżenie stanowi każdy umysłowy akt, dzięki któremu przedmiot jest obecny w umyśle. Czy idea stanowi więc akt umysłowy czy zawartość umysłu, czy jest to samo postrzeżenie czy też rzecz postrzegana?

W V rozdziale w trzech pierwszych definicjach, które służą za aksjomaty w jego geometrycznym dowodzie, Arnauld stwierdza, że postrzeżenie jest postrzeżeniem za pomocą mojego postrzegającego umysłu, ale też zarazem postrzeżeniem jakiejś rzeczy postrzeganej:

⁴³ Por.: E.J. Kremer, *Arnauld's Philosophical Notion of an Idea*, [w:] *The Great Arnauld and some of his Philosophical Correspondents*, s. 94-95.

⁴⁴ Zob.: *ibidem*, s. 99. Por.: J. Wojtyśiak, *Psychologizm*, [w:] B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, s. 403.

⁴⁵ Por. R.A. Watson, *Arnauld, Malebranche, and the Ontology of Ideas*, [w:] *The Great Arnauld and some of his Philosophical Correspondents*, s. 134.

⁴⁶ Por. E.J. Kremer, *Arnauld's Philosophical Notion of an Idea*, [w:] *The Great Arnauld and some of his Philosophical Correspondents*, s. 91.

⁴⁷ VFI, V, s. 67: „Penser, connaître, apercevoir, sont la même chose.”

Powiedziałem, że uważam postrzeżenie oraz Ideę za tę samą rzecz. Trzeba jednakże zauważyć, że owa rzecz, chociaż jest jedna, pozostaje w dwóch rodzajach relacji: w relacji do duszy, którą modyfikuje, oraz w relacji do rzeczy postrzeganej, jako rzecz, która znajduje się obiektywnie w duszy; przy czym słowo *p o s t r z e ż e n i e* oznacza bardziej bezpośrednio pierwszą relację, a słowo *i d e a* drugą [...] nie są to dwa różne byty, lecz jedna modyfikacja naszej duszy, która istotowo zawiera te dwie relacje [...].⁴⁸

W ten sposób idea i postrzeżenie to dwa terminy, które określają tę samą aktywność umysłową: myślenie o jakiejś rzeczy, ale wyznaczają inne aspekty tej aktywności. Możemy więc powiedzieć, że idea słońca jest tym samym, co postrzeżenie słońca, w którym słońce znajduje się na sposób obiektywny. Skoro według Arnaulda wszystkie nasze postrzeżenia przedstawiają rzeczy, są one więc źródłem wiedzy dzięki swojej funkcji przedstawiającej. Akt postrzegania rzeczy przez umysł pozostaje więc w dwóch relacjach:

- mówimy o *p o s t r z e ż e n i u*, gdy chcemy podkreślić, że jest to modyfikacja umysłu; postrzeżenie przedmiotu oznacza, że akt postrzegania stanowi własność umysłu, substancji myślącej;
- mówimy o *i d e i*, gdy mamy na myśli relację reprezentatywności idei w stosunku do jakiejś rzeczy i gdy chcemy podkreślić relację zachodzącą pomiędzy ideą a przedstawianą przez nią rzeczą⁴⁹. Każda idea istotowo odnosi się do przedmiotu poprzez jego reprezentowanie. Nie zapominajmy jednak, że termin ‘idea’ nie posiada znaczenia platońskiego, lecz sens psychologiczny, który idee posiadały już u Kartezjusza. W III *Medytacji* stwierdza on bowiem, że idea stanowi odmianę naszego myślenia obok sądów, uczuć oraz aktów naszej woli⁵⁰.

W akcie poznania mamy więc u Arnaulda do czynienia jedynie z trzema składowymi⁵¹: poznającym umysłem, postrzeżeniem i rzeczą poznawaną, przy czym nie zachodzi żadne odwołanie do boskiej interwencji. Idee są więc tym samym, co postrzeżenia, stanowią jedynie modyfikacje duszy, które jednak pełnią funkcję reprezentacji rzeczy.

⁴⁸ VFI, V, s. 67-68: „J’ ai dit que je prenais pour la même chose *la perception* et *l’Idée*. Il faut néanmoins remarquer que cette chose, quoi qu’unique, a deux rapports: l’un à l’âme qu’elle modifie, l’autre à la chose aperçue, en tant qu’elle est objectivement dans l’âme; et que le mot de *perception* marque plus directement le premier rapport, et celui d’*idée* le dernier [...] ce ne sont point deux entités différentes, mais une même modification de notre âme [...].”

⁴⁹ Por.: D. Moreau, *Introduction*, [w:] VFI, s. 18.

⁵⁰ Zob.: Kartezjusz, *Medytacje o pierwszej filozofii*, s. 59 (III 37).

⁵¹ Natomiast jeśli chodzi o aspekt ontologiczny teorii idei, w zwykłym akcie percepcji rzeczy mamy do czynienia jedynie z dwoma realnie istniejącymi bytami: nierozciągląym umysłem poznającego i fizycznym przedmiotem poznawanym.

Elżbieta Walerich

The Nature of an Idea according to A. Arnauld's On True and False Ideas

Abstract

In the work *On True and False Ideas* Arnauld attacks, above all, the part of Malebranche's theory which concerns the ontological status of ideas. The French Jansenist claims that in this doctrine the perceiving mind is completely cut off from the real world created by God. The most important aim of the book is to prove, using geometrical method, the falsity of ideas if one understands them as representative beings where the term representative being signifies a representative archetype different from the act of perception. Arnauld also criticizes the doctrine of seeing ideas in God. Nevertheless, he does not attack the representative standpoint in general but rather its radical version. He does not negate the division into an idea understood as mental perception and a physical thing being perceived.

Like René Descartes, the French Jansenist thinks that all objects are known by means of perceptions which are modifications of our mind and, moreover, that we have the idea of God and the idea of the soul. Ideas are then our soul's modifications and are the same thing as our perceptions. These are psychological beings having representative character, they make objects present to our intellect. So there are not two different entities but only one entity in two relations. When Arnauld claims that representative ideas are the same thing as the acts of perception, he means that modifications of our mind stay in relation to our mind which they modify and, at the same time, in relation to objects which they represent. The term perception underlines the ontological status: it is the modification of the mind. And the term idea indicates that it relates to external objects.

The acts of perception represent external things but they do not imitate these objects like pictures do; their objective existence in the mind is different from the real existence of physical objects. When a thing is present to the mind in an objective manner, it does not mean that it is present as an object immanent to our mind but that it is known by our intellect, so that it is the object of the act of perception. The thing is present in our mind objectively when it is represented by the act of perception and then it becomes the intentional object of this act.

Keywords: idea, perception, representation, representative being, modification of the mind, representationalism, objective existence.